

Nhìn lại tình hình sưu tầm, nghiên cứu quan họ Bắc Ninh

(Tiếp theo kỳ trước)

PGS.TS. NGUYỄN CHÍ BÈN*

2- Nhìn lại tình hình nghiên cứu

Trong số các sinh hoạt văn hóa dân gian của người Việt, quan họ Bắc Ninh là một loại hình được nhiều người quan tâm nghiên cứu. Theo thư mục nghiên cứu quan họ Bắc Ninh, đã có hơn 700 tư liệu về quan họ Bắc Ninh¹. Khi nghiên cứu quan họ Bắc Ninh, các nhà nghiên cứu đã nhìn quan họ như một hiện tượng tổng thể, bao gồm cả những sinh hoạt văn hóa, chứ không đơn thuần chỉ là dân ca, hay một loại hình nghệ thuật. Có thể nhìn nhận tình hình nghiên cứu này theo ba giai đoạn: trước năm 1954, từ năm 1954 đến năm 2005 và từ năm 2005 đến hiện nay.

2.1- Trước năm 1954

Với chữ quốc ngữ, người đầu tiên nhắc đến quan họ khi đề cập đến hội Lim là Vũ Bằng. Bài báo có phần đơn giản của ông in năm 1931 trên *An Nam tạp chí* với nhan đề *Hội Lim* lại là bài báo vẽ ra những tiêu cực của hội Lim với việc hát quan họ. Không hiểu thực tế hội Lim vào thời điểm ấy như vậy, hay có một sự

"khuyết đại" những tiêu cực của hội Lim, nhưng quả tình những ghi chép của tác giả để đem đến một cái nhìn thiên lệch về hội Lim, một hội quan họ có tiếng của Bắc Ninh.

Năm 1933, trên *báo Phong hóa*, Việt Sinh đã có bài viết *Nghe hát quan họ một đêm ở Lũng Giang*.

Năm 1934, tại Pari, khi làm luận án tiến sĩ *Hát đối đáp nam nữ thanh niên*, ông Nguyễn Văn Huyền đã đề cập đến hội Lim trong phần mở đầu của luận án. Ghi chép theo phương pháp dân tộc học của GS.TS. Nguyễn Văn Huyền giúp chúng ta hình dung quang cảnh của hội Lim thuở ấy: "cánh đồng Lim suốt buổi chiều trở thành một sân khấu rộng và thành một hội chợ... Hội hát đối này hiếm có vào mùa xuân và được tổ chức thường xuyên hơn nhiều vào mùa thu ở khắp cả nước" (tr.370).

Năm 1937, Minh Trúc công bố trên *Trung Bắc tân văn* các số 5692 (4/3/1937), 5963 (5/3/1937), 5964 (6/3/1937), 5967 (10/3/1937), 5969 (12/3/1937), 5971 (14/3/1937), 5974 (18/3/1937), 5976 (20/3/1937) bài bút ký biên khảo khá công phu: *Hát quan họ*. Tác giả đã

* VIỆN TRƯỞNG

VIỆN VĂN HÓA NGHỆ THUẬT VIỆT NAM

ghi chép với tư cách là người trong cuộc từ những nơi có quan họ, mùa quan họ, lúc đầu tôi đi chơi quan họ, mời hát ở hội, bắt đầu hát, giọng sống, giọng vật, giọng trên, gọi nhau trong câu hát, v.v... Phải nói rằng, bài báo *Hát quan họ* của Minh Trúc là công trình đầu tiên giới thiệu một cách hoàn chỉnh về quan họ, cũng như lễ hội quan họ cho bạn đọc.

Năm 1940, Nguyễn Duy Kiện đã viết về Hội Lim trên *Việt báo*². Cũng năm này, trên *Trung Bắc tân văn chủ nhật*, Mạnh Quỳnh viết về hội Lim.

Năm 1943, Toan Ánh, trong *Phong lưu đồng ruộng* đã giới thiệu hát quan họ trong diện mạo 20 các trò chơi, trò diễn và nghệ thuật trình diễn dân gian Việt Nam: *Hát quan họ, một lối chơi xuân thú vị ở vùng Bắc Ninh*³. Không phải là một công trình nghiên cứu, bài viết theo lối bút ký biên khảo của tác giả giúp cho bạn đọc có một cái nhìn sơ giản về hát quan họ.

Năm 1953, Thanh Lãng khi viết *Văn học khởi thảo, văn chương bình dân* đã giới thiệu về hát quan họ trong diện mạo các thể loại dân ca ở Việt Nam⁴.

Từ năm 1954 đến năm 2005: Người nhạc sĩ đầu tiên đi diễn dã và công bố các tiểu luận nghiên cứu về quan họ, phải là nhạc sĩ Nguyễn Đình Phúc. Có lẽ, ấn tượng về quan họ mà ông ghi chép từ nghệ nhân Nguyễn Thị Nguyên trước năm 1954 đã sâu đậm và cuốn hút ông, khiến ông là người đã đi diễn dã vùng quan họ vào loại sớm nhất trong các nhạc sĩ sau ngày hòa bình lập lại ở miền Bắc năm 1954. Với cứ liệu diễn dã ấy, Nguyễn Đình Phúc là người đầu tiên công bố các tiểu luận nghiên cứu về quan họ. Ông viết *Tính chất đúng đắn, tập thể của hát quan họ*⁵, *Các giọng quan họ*⁶, *Thêm một vài ý kiến về các giọng quan họ*⁷, *Để góp phần vào vấn đề nghiên cứu quan họ*⁸. Phải thừa nhận rằng, đây là những ý kiến có tính chất khai phá đầu tiên rất tinh tế kho tàng di sản văn hóa quan họ và ông chính là người đầu tiên chỉ ra những đặc điểm của âm nhạc quan họ ngay sau hòa bình lập lại ở miền Bắc.

Đầu năm 1956, phòng Văn nghệ quân đội cử các nhạc sĩ Nguyễn Đình Tấn, Nguyễn Viêm, Lưu Khâm đi sưu tầm dân ca quan họ. Kết quả là tập sách *Tìm hiểu quan họ Bắc*

Nguyễn Chí Bền: *Nhìn lại tình hình sưu tầm...*

Ninh⁹ của các tác giả Lưu Khâm, Nguyễn Viêm, Nguyễn Đình Tấn gồm "một tập tài liệu gồm một số bài hát cùng với một số nhận định sơ lược"¹⁰ ra đời. Cuốn sách khi xuất hiện đã được Tử Phác giới thiệu, phê bình trên *Tạp san Âm nhạc* bài *Góp ý kiến về quan họ*¹¹.

Năm 1956, Bộ Văn hóa, tổ chức việc nghiên cứu quan họ Bắc Ninh. Một số nhạc sĩ Lưu Hữu Phước, Nguyễn Viêm, Tú Ngọc, Nguyễn Văn Phú đi về các làng quan họ để sưu tầm và nghiên cứu. Một loạt những tiểu luận về quan họ được công bố trên *Tạp chí Âm nhạc* những năm ấy như *Mấy ý kiến trao đổi về nâng cao và phát triển quan họ*, của nhạc sĩ Nguyễn Đình Tấn¹².

Năm 1956, Lưu Khâm đề cập đến nguồn gốc và sinh hoạt của quan họ Bắc Ninh: *Tìm hiểu nguồn gốc và sinh hoạt của quan họ Bắc Ninh*¹³.

Cũng năm 1956, Tú Ngọc viết về: *Các giọng trong quan họ*¹⁴.

Năm 1957, nhóm Lê Quý Đôn khi viết bộ *Lược thảo lịch sử văn học Việt Nam* có dành một đôi lời nói về quan họ Bắc Ninh: "Một số làn điệu dân ca phong phú sáng tạo trong tục hát quan họ Bắc Ninh được gọi chung là quan họ Bắc Ninh"¹⁵.

Cũng năm 1957, nhóm các tác giả Văn Tân, Nguyễn Hồng Phong, Nguyễn Đồng Chi, Vũ Ngọc Phan xuất bản công trình *Sơ thảo lịch sử văn học Việt Nam*¹⁶. Các tác giả khi đề cập đến dân ca miền Bắc đã đề cập đến Hát quan họ Bắc Ninh với các vấn đề: *Những thuyết về nguồn gốc hát quan họ; Nội dung những bài hát quan họ; Hình thức những bài hát quan họ*. Tuy viết ngắn gọn, nhưng các tác giả đã trình bày khá khái quát những vấn đề cần trình bày về quan họ Bắc Ninh.

Năm 1958, tại Pari, Trần Văn Khê, dựa vào thư tịch trong nước đã viết tiểu luận *Hát quan họ*. Tác giả giới thiệu những nét chính về quan họ Bắc Ninh¹⁷.

Trong khi đó, ở Sài Gòn, năm 1959, Nguyễn Tiến Chiêu công bố tiểu luận *Tìm hiểu nguồn gốc quan họ Bắc Ninh*, tác giả, trên cơ sở các nguồn tư liệu đã trình bày 6 giả thuyết về nguồn gốc của quan họ Bắc Ninh và bình luận 6 giả thuyết này và đi tới nhận định: "có lẽ nghệ thuật

quan họ đã mạnh nhen từ thời lập quốc và bắt đầu hình thành vào hồi cuối thế kỷ XI tại một số làng mạc thuộc tỉnh Bắc Ninh. Sáng tạo ra nó, hẳn là những nghệ sĩ bình dân"¹⁸.

Năm sau, năm 1960, ở Sài Gòn, Nguyễn Tiến Chiêu lại tiếp tục công bố bài viết về *Lời ca quan họ*¹⁹.

Năm 1960, ở Hà Nội, Phạm Phúc Minh xuất bản cuốn sách *Tìm hiểu ca nhạc dân gian Việt Nam*²⁰. Khi giới thiệu dân ca của dân tộc Kinh, tác giả đã viết rất khái quát về hát quan họ, mà theo tác giả: "ngày nay có nhiều làn điệu của nó đã được phổ biến rất sâu rộng không những trong phạm vi cả nước mà nó còn phổ biến ra ngoài biên giới Việt Nam rất xa"²¹.

Năm 1962, ở Huế, ông Lê Văn Hảo đã công bố tiểu luận *Nguồn gốc và tiến hóa của hát quan họ*²². Phải nói rằng, đây là một tiểu luận công phu về quan họ, đáng lưu ý hơn cả, mặc dù tác giả, khi ấy, do điều kiện lịch sử chưa có dịp điền dã ở Bắc Ninh. Cũng Lê Văn Hảo, năm sau, ông tiếp tục công bố tiểu luận *Vài nét về truyền thống của hát quan họ trong truyền thống văn hóa dân gian*²³.

Sáu năm sau, những mùa điền dã của các nhạc sĩ Ban Nghiên cứu âm nhạc, Vụ Nghệ thuật của Bộ Văn hóa, năm 1962, công trình, *Dân ca quan họ Bắc Ninh* của nhóm tác giả Lưu Hữu Phước, Nguyễn Viêm, Tú Ngọc, Nguyễn Văn Phú được công bố. Phải khẳng định rằng, đây là công trình nghiên cứu đầu tiên, toàn diện nhất về quan họ Bắc Ninh cho đến lúc bấy giờ. Ngoài những bài ca quan họ in ở phần sau của tác phẩm, tác phẩm gồm các chương: *Tìm hiểu quê hương, tổ chức, tục lệ sinh hoạt, các giọng hát, nội dung và lễ lối hát quan họ; Tìm hiểu nguồn gốc, quá trình hình thành và phát triển của dân ca quan họ; Giá trị nội dung và nghệ thuật dân ca quan họ*.

Ở miền Bắc, năm 1965, trong khuôn khổ một luận văn tốt nghiệp cử nhân khoa học lịch sử (80 trang chính văn, 33 trang phụ lục), Hoàng Tiêu đã trình bày về quan họ Bắc Ninh ở các phương diện: *Những điều kiện tất yếu để nảy sinh và hình thành dân ca quan họ; Hình thức tổ chức và lễ lối sinh hoạt quan họ; Dân ca quan họ đã phản ánh những gì về đời sống văn hóa của nhân dân Bắc Ninh; Dân ca quan họ từ*

sau Cách mạng tháng Tám đến nay và phụ lục gồm 48 bài quan họ (cũ và mới), 01 vở hoạt cảnh quan họ, 01 bản thân phả của làng Y Na. Phải thừa nhận rằng, đây là một công trình rất tốt về quan họ Bắc Ninh, mặc dù đây là một công trình trong khuôn khổ một luận án tốt nghiệp đại học.

Năm 1969, ở Sài Gòn, khi xuất bản cuốn *Cẩm ca Việt Nam*, Toan Ánh, đã miêu thuật hát quan họ Bắc Ninh trong tương quan với hát ví, hát ví Nghệ Tĩnh, hát trống quân, hát cò lá v.v...²⁴. Tác giả đã đề cập các loại giọng quan họ, mùa quan họ, mời hát ở hội v.v...

Năm 1972, trong giáo trình *Lịch sử văn học Việt Nam*, tập 1: Văn học dân gian, các tác giả khi đề cập đến dân ca dân tộc Kinh đã khẳng định mỗi vùng lại có điệu hát của địa phương và khẳng định: "Đáng chú ý nhất là quan họ ở Bắc Ninh"²⁵, tác giả nhắc lại ba thuyết về nguồn gốc của quan họ Bắc Ninh và miêu tả cách hát, hình tượng, lối hát một cách sơ lược, bởi đây là một giáo trình về văn học dân gian Việt Nam²⁶.

Cũng năm 1972, hai tác giả Đinh Gia Khánh, Chu Xuân Diên ra mắt giáo trình *Văn học dân gian*²⁷. Ở tập 1, khi trình bày sự phát triển của văn học dân gian trong lịch sử, các tác giả đã khẳng định: "trong đời Trần đã thịnh hành lối hát giao xướng, tức là đối đáp nam nữ, lại có những nghệ nhân nổi danh một thời về tài đón vận, bẻ lời. Trong các loại dân ca trữ tình nổi tiếng, phải kể đến hát quan họ"²⁸, rồi tác giả nhắc đến thuyết về nguồn gốc của quan họ có từ thời Lý²⁹. Ở tập 2, khi nhắc đến chủ thể sáng tạo văn học dân gian, các tác giả đã nhắc đến khả năng ứng tác của các nghệ nhân quan họ ở hai làng Bồ Sơn và Y Na³⁰.

Sau mấy lần tổ chức các hội nghị quan họ, năm 1972, Ty Văn hóa tỉnh Hà Bắc (nay là hai tỉnh Bắc Ninh, Bắc Giang) công bố tập sách *Một số vấn đề về dân ca quan họ* gồm 28 tiểu luận của 25 tác giả viết về quan họ đã được công bố trong các hội nghị quan họ, các năm 1965, 1967, 1969, 1971. Có lẽ đây là tập sách đầu tiên do Ty văn hóa Hà Bắc xuất bản về quan họ Bắc Ninh, với nhiều tham luận quý của các tác giả như Văn Cao với bài *Con sáo sang sông* theo phong cách quan họ Bắc Ninh, Cao Huy Đình với bài *Bàn thêm về đặc trưng của*

dân ca quan họ, Lê Thị Nhâm Tuyết với bài *Mấy ý kiến về tìm hiểu nguồn gốc dân ca quan họ*. Tô Vũ với bài *Sưu tầm và nghiên cứu âm nhạc quan họ*, Vũ Ngọc Phan với bài *Mấy ý kiến sơ bộ về dân ca quan họ Bắc Ninh v.v...*

Năm 1972, ở Sài Gòn, nhạc sĩ Phạm Duy cho ra mắt bạn đọc cuốn *Đặc khảo về dân nhạc ở Việt Nam*, trong công trình này, ông đã đề cập đến các vấn đề từ nguồn gốc, tính chất, các loại giọng, nhạc điệu quan họ...³¹

Năm 1973, Lê Sĩ Giáo chọn hội Lim làm đề tài tốt nghiệp đại học. Luận án (thời kỳ này chưa gọi khóa luận tốt nghiệp như hiện nay): *Sơ bộ khảo sát hội Lim trước Cách mạng tháng Tám 1945* với 111 trang bản thảo viết tay gồm ba phần: *Giới thiệu sơ lược địa lý lịch sử, địa lý kinh tế, quan hệ xã hội vùng Lim trước Cách mạng tháng Tám 1945; Hội Lim trước Cách mạng tháng Tám năm 1945 và Kết luận*. Ngoài chính văn, tác giả còn một phụ lục cùng 4 phụ bản là các bản đồ. Đáng lưu ý, tác giả đã viết về hát quan họ ở hội Lim, với những miêu thuật thật cặn kẽ.

Năm 1974, nhà nghiên cứu Cao Huy Đỉnh công bố công trình *Tìm hiểu tiến trình văn học dân gian Việt Nam*, ông đã nhắc đến quan họ trong chương 4: *Những chứng tích văn nghệ dân gian từ trên trống đồng đến giữa dòng Quốc âm thi tập*, với nhận định: "Tục giao duyên là cái dịp bộc lộ thơ ca trữ tình dân gian theo lối đối đáp trai gái thì chắc chắn là rất cổ và rất phổ biến"³² và khẳng định quan họ nằm trong lối hát đối đáp này.

Năm 1974, ở Sài Gòn, ông Toan Ánh cho ra mắt bộ sách *Nếp cũ hội hè đình đám*³³. Tác giả đã miêu thuật hội Lim với các mục: *Giới thiệu, hát quan họ, Năm giọng trên, Nguồn gốc tục hát quan họ, mùa quan họ, Tại sao lại gọi hát quan họ, Một bọn quan họ, Mời hát ở hội, Hát ở hội, Mời bạn hát tới nhà hát trắng đêm, Hát giải, Kết bạn, Trở lại hội Lim*. Cũng ở sách này, trong mục *Những hội hè khác*³⁴, tác giả lại có mục *Hát quan họ*, không miêu thuật mà chỉ liệt kê 17 lễ hội của các làng ở các huyện Võ Giàng, Yên Phong, Việt Yên, Tiên Du thuộc hai tỉnh Bắc Ninh, Bắc Giang có hát quan họ.

Cũng tác giả Toan Ánh, năm 1974 tại Sài Gòn, đã công bố bài *Hội Lim với tục hát quan*

họ"³⁵.

Năm 1974, nhạc sĩ Lê Yên đã tham gia tranh luận với một số tác giả xung quanh việc phân tích một số bài quan họ: Qua việc phân tích mấy bài quan họ³⁶. Rồi cũng trên tạp chí này, nhạc sĩ Nguyễn Viêm đã tranh luận trở lại: Bàn về giá trị một bài hát³⁷. Hai năm sau, nhạc sĩ Hồng Thao trở lại trao đổi với cả hai nhạc sĩ Nguyễn Viêm và Lê Yên: Nhân việc phân tích mấy bài quan họ³⁸.

Năm 1976, lần đầu tiên về thăm đất nước, GS.TS. Trần Văn Khê được về thăm Bắc Ninh và ông đã có bài viết: *Sau khi thăm quê hương quan họ- Vài nhận xét về quá trình nghiên cứu dân ca quan họ Bắc Ninh*³⁹.

Liên tục trong hai năm 1977, 1978, Hồng Thao công bố các tiểu luận khoa học của mình về Quan họ Bắc Ninh trên các tạp chí khoa học chuyên ngành như *Dân ca quan họ với sự giao lưu nghệ thuật*⁴⁰, *Về tổ chức và đặc điểm của lời ca trong dân ca quan họ*⁴¹, *Về sự ra đời và phát triển của dân ca quan họ*⁴².

Năm 1978, ba tác giả Đặng Văn Lung, Hồng Thao, Trần Linh Quý công bố công trình *Quan họ, nguồn gốc và quá trình phát triển*⁴³. Với 527 trang, công trình của các tác giả gồm phần thứ nhất: *Rảo qua các lối chơi*; phần thứ hai: *Tìm thêm trong "bài bản"*; phần thứ ba: *Đi sâu vào phong tục, quan niệm*; phần thứ tư: *Lịch sử*; phần thứ năm: *Về mấy giai điệu trong dân ca quan họ*; phần thứ sáu: *Người nghệ sĩ quan họ*.

Năm 1978, trên tạp chí *Sáng tác Hà Bắc*, tác giả Quang Lộc trở lại vấn đề nguồn gốc dân ca quan họ: *Thử tìm hiểu nguồn gốc dân ca quan họ*⁴⁴.

Năm 1980 nhà nghiên cứu Đặng Văn Lung bảo vệ luận án phó tiến sĩ (nay là tiến sĩ) với đề tài *Quan họ (nguồn gốc và quá trình phát triển)*. Ngoài lý do chọn đề tài, Lịch sử vấn đề, Phương pháp tiến hành, Thay kết luận, Công trình đã được phản ánh từng phần qua các bài báo, bài tạp chí, sách và tài liệu tham khảo, luận án gồm 7 chương: *chương 1 (Sinh hoạt quan họ trong đời sống nhân dân Hà Bắc); chương 2 (Hình thức dân ca quan họ đã phát triển đến độ cao); chương 3 (Những làn điệu hoàn chỉnh và đa dạng); chương 4 (Những lời*

ca tình nghĩa thiết tha); chương 5 (Những truyền thuyết về nguồn gốc quan họ); chương 6 (Vài nét về tục kết nghĩa trong quan họ); chương 7 (Về hai chữ quan họ).

Năm 1981, Tô Nguyễn, Trịnh Nguyễn trong cuốn sách dạng địa chí Kinh Bắc - Hà Bắc⁴⁵ đã giới thiệu về Quan họ một cách tổng quan nhất từ tên gọi, nguồn gốc, lối chơi, các lễ hội quan họ⁴⁶.

Năm 1982, công trình *Địa chí Hà Bắc* được công bố, người viết mục từ *Quan họ* trong công trình này lại là tác giả Đặng Văn Lung. Tác giả đã viết một cách cô đọng nhất những vấn đề cần trình bày về quan họ, dưới dạng một mục từ, trong khuôn khổ loại sách địa chí⁴⁷. Cũng trong công trình này, người viết mục *Tục kết nghĩa giữa các làng* là tác giả Lê Hồng Dương, người viết chương *Hội làng* là nhà nghiên cứu Trần Linh Quý. Cả hai tác giả đều là những người rất am hiểu tỉnh Hà Bắc (nay là hai tỉnh Bắc Ninh và Bắc Giang), nên các tác giả đều trình bày những miêu thuật rất đúng đắn về tục kết nghĩa và việc hát quan họ ở hội làng.

Năm 1983, Ngô Duy Cường làm luận văn tốt nghiệp (nay là khóa luận tốt nghiệp) đại học ở Nhạc viện Hà Nội với đề tài *Tìm hiểu nghệ thuật phổ thơ sáu tám trong dân ca quan họ*. Khuôn khổ của một khóa luận tốt nghiệp đại học không cho phép tác giả đi sâu vào vấn đề, nhưng đây cũng là một góc tiếp cận mới mẻ của các nhạc sĩ với quan họ Bắc Ninh.

Năm 1985, Nguyễn Đình Bưu bắt đầu công bố những nghiên cứu của ông về quan họ Bắc Ninh: *Bàn thêm về ca quan họ*⁴⁸, ý nghĩa của từ *quan họ*⁴⁹, *Ca nhạc và quan họ*⁵⁰ v.v...

Năm 1986, hai tác giả Tô Ngọc Thanh, Hồng Thao công bố tập sách *Tìm hiểu âm nhạc dân tộc cổ truyền*⁵¹. Phần viết của nhạc sĩ Hồng Thao với nhan đề *Nói chuyện quan họ* gồm các mục: *Đêm Y Na không ngủ; Canh hát hội Lim; Gặp gỡ diễn viên đoàn dân ca quan họ; Bản báo cáo quả là một bài viết theo kiểu bút ký của một nhà sưu tầm, nghiên cứu, rất tinh tường về quan họ, nên đã giới thiệu khá thành công những vẻ đẹp, cũng như những vấn đề đặt ra của quan họ Bắc Ninh.*

Năm 1986, Sở Văn hóa thông tin Hà Bắc tổ chức hội thảo khoa học về lễ hội, trong số 18

tham luận trình bày tại hội thảo có tham luận của tác giả Lê Văn Kỳ: *Thử tìm hiểu một vài đặc điểm về hội lễ ở Hà Bắc* đề cập đến lễ hội ở các làng quan họ. Tác giả đã có lý khi khẳng định rằng: "Hội quan họ quả là một hội văn nghệ điển hình cho cả nước, nó biểu hiện cuộc sống lạc quan, lành mạnh và tình cảm đậm đà trong sáng của người dân quê"⁵².

Năm sau, năm 1989, Sở VH TT Hà Bắc tiếp tục xuất bản *Hội xứ Bắc*, tập 2. Trong ba lễ hội được giới thiệu lần này, hội Lim được giới thiệu bởi Khổng Đức Thiêm: *Hội Lim, hồn nước gọi ta về*⁵³. So với những ghi chép của Vũ Bằng, Nguyễn Duy Kiện ghi chép về hội Lim trước Cách mạng tháng 8/1945 thì bài viết của Khổng Đức Thiêm về hội Lim quả là một bài viết rất tốt. Tác giả đã trình bày diễn biến của hội Lim qua lịch sử khá chi tiết.

Năm 1990, nhóm tác giả Lê Chí Quế, Võ Quang Nhơn, Nguyễn Hùng Vĩ ra mắt giáo trình *Văn học dân gian Việt Nam* trong khuôn khổ Tủ sách trường Đại học Tổng hợp Hà Nội. Khi đề cập đến dân ca trữ tình, các tác giả đã viết cô đọng nhất về quan họ Bắc Ninh từ tục kết bạn, các chặng của hát quan họ đến địa điểm hát quan họ mà các tác giả cho là: "đỉnh cao của sự phát triển của dân ca trữ tình là quan họ Bắc Ninh"⁵⁴.

Năm 1994, PGS.TS Tú Ngọc công bố chuyên luận *Dân ca người Việt*⁵⁵. Không phải là một chuyên luận riêng biệt về dân ca quan họ Bắc Ninh, nhưng tác giả đã dành một số trang thích đáng cho quan họ Bắc Ninh⁵⁶.

Năm 1994, Hồng Thao lại một nữa trở lại chủ đề tên gọi và nguồn gốc của quan họ Bắc Ninh trong một bài báo với nhan đề: *Quan họ, tên gọi và nguồn gốc*⁵⁷, và đặt dân ca quan họ trong dân ca Việt để thấy nét riêng của nó trong một tiểu luận: *Sắc thái quan họ và phong cách dân ca Việt*⁵⁸.

Cũng năm 1994, Phạm Phúc Minh một lần nữa trở lại với hát quan họ khi ông cho ra mắt bạn đọc cuốn *Tìm hiểu dân ca Việt Nam*⁵⁹. Ông đã giới thiệu một cách cô đọng những vấn đề của hát quan họ, từ nguồn gốc đến nội dung lời ca và âm nhạc quan họ.

Năm 1995, nhân Ủy ban nhân dân tỉnh Hà Bắc thành lập Trung tâm Văn hóa quan họ, Sở

Văn hóa Thông tin Hà Bắc đã xuất bản cuốn sách mỏng: *Trung tâm văn hóa quan họ*. 27 bài viết về văn hóa quan họ được giới thiệu, nhưng đều là những bài viết có tính chất phát biểu hơn là những tiểu luận khoa học công phu.

Năm 1995, hai tác giả Thạch Phương và Lê Trung Vũ đã biên soạn cuốn *60 lễ hội truyền thống Việt Nam*⁶⁰. Trong 60 lễ hội mà các ông cho là tiêu biểu nhất của nước ta, có hội Lim. Các ông đã miêu thuật hội Lim từ hát trong nhà, hát ngoài đời, hát trên thuyền, thi cỗ chay⁶¹.

Năm 1997, hai tác giả Trần Linh Quý, Hồng Thao đã công bố công trình *Tìm hiểu dân ca quan họ*⁶². Đây là một giáo trình giảng dạy với tư cách là loại sách nhập môn đối với học sinh các lớp quan họ, hệ trung học văn hóa nghệ thuật. Giáo trình gồm: phần thứ nhất: *Quê hương, lễ lối, phong tục, nguồn gốc quan họ*; phần thứ hai: *Tìm hiểu lời ca quan họ*; phần thứ ba: *Âm nhạc dân ca quan họ* và phần phụ lục: Những bài hát dân ca quan họ chọn lọc với 16 bài quan họ.

Cũng năm 1997, nhà nghiên cứu Hồng Thao lại cho ra mắt bạn đọc công trình *Dân ca quan họ*⁶³. Tác phẩm ngoài Lời giới thiệu của GS.TSKH Tô Ngọc Thanh gồm 10 chương: *chương I: Vài nét về tục lệ, lễ lối ca hát; chương II: Hình thái tồn tại và phát triển; chương III: Tính chất và đặc điểm của lời ca quan họ; chương IV: Tính chất và đặc điểm của âm nhạc quan họ; chương V: Mối quan hệ giữa lời ca và âm nhạc; chương VI: Từ quan họ cổ đến quan họ kim; chương VII: sự giao lưu nghệ thuật; chương VIII: Một hiện tượng văn hóa dân gian phong phú và đa dạng; chương IX: Bàn về ý nghĩa của từ quan họ; chương X: Việc gìn giữ, giới thiệu, học tập và phát triển dân ca quan họ sau Cách mạng tháng Tám.*

Năm 1998, ông Lê Toàn, sau luận văn tốt nghiệp đại học với đề tài *Tìm hiểu một số thủ pháp quan họ hóa trong những bài quan họ hóa có nguồn gốc du nhập ở Nhạc viện Hà Nội năm 1989*, đã bảo vệ luận án phó tiến sĩ (nay là tiến sĩ) tại Cộng hòa liên bang Nga với đề tài *Quan họ, truyền thống và đương đại*⁶⁴.

Năm 1998, hướng tới kỷ niệm 30 năm ngày thành lập Đoàn dân ca quan họ Bắc Ninh (1969- 1999), Đoàn dân ca quan họ Bắc Ninh

đã xuất bản tập sách *Sum họp trúc mai*. Đáng lưu ý nhất trong tập sách này là bài viết của NSUT Thúy Cải: *Đoàn dân ca quan họ Bắc Ninh, ba mươi năm hoạt động và trưởng thành* và bài viết của nhạc sĩ Hoắc Công Huỳnh: *Niên biểu ba mươi năm Đoàn dân ca quan họ Bắc Ninh*, bởi các tác giả đã cho chúng ta hiểu kỹ về quá trình hoạt động của một đoàn nghệ thuật dân gian trong biên chế nhà nước đã quảng bá quan họ Bắc Ninh như thế nào ở một thời gian dài.

Năm 2000, Nguyễn Trọng Ánh công bố công trình *Âm nhạc quan họ* (Viện Âm nhạc xuất bản, Hà Nội, 2000). Công trình ngoài Lời giới thiệu của PGS.TS Phạm Minh Khang, Lời nói đầu có chương 1: *Hệ thống các làn điệu*; chương 2: *Hình thức cấu trúc*; chương 3: *Điệu thức*; chương 4: *Giai điệu*; chương 5: *Mối quan hệ giữa âm nhạc và thơ văn*. Phải thừa nhận, đây là công trình đầu tiên, quy mô đề cập đến âm nhạc quan họ. Tác giả là người thủy chung, chăm chỉ trong địa hạt nghiên cứu âm nhạc quan họ. Bởi năm 1984, tác giả bảo vệ luận văn tốt nghiệp đại học về âm nhạc quan họ với đề tài: *Những bước đầu tìm hiểu về một số vấn đề thuộc giai điệu của âm nhạc quan họ*. Năm 1996, tác giả tiếp tục bảo vệ luận văn thạc sĩ nghệ thuật chuyên ngành lý luận âm nhạc với đề tài: *Điệu thức trong âm nhạc quan họ*. Bởi vậy, có thể nói, công trình của Nguyễn Trọng Ánh là một đóng góp khoa học mới cho việc nghiên cứu âm nhạc quan họ.

Năm 2000, trên cơ sở luận văn thạc sĩ văn hóa dân gian, Trần Chính xuất bản công trình *Nghệ nhân quan họ làng Viêm Xá*⁶⁵. Phần một của cuốn sách là tiểu luận *Nghệ nhân quan họ làng Viêm Xá*, ngoài Lời nói đầu và Thay lời kết là các chương 1: *Viêm Xá - một làng quê quan họ tiêu biểu*; chương hai: *Người nghệ nhân trong xã hội quan họ làng Viêm Xá*; chương ba: *Đặc điểm lối chơi quan họ của nghệ nhân Viêm Xá*. Quả tình, đây là một công trình đáng quý bởi cách tiếp cận của nó. Nói đến quan họ Bắc Ninh là phải nói tới người nghệ nhân quan họ, thế mà, trước Trần Chính, chỉ có Trần Linh Quý đã đề cập, nhưng cách đề cập của ông là, coi người nghệ nhân quan họ là một mẫu người để nghiên cứu, còn Trần Chính tiếp cận nghệ nhân ở một làng qua họ cụ thể. Bởi vậy, công trình có

những đóng góp nhất định vào việc nghiên cứu quan họ Bắc Ninh, dấu rằng, nó chỉ hơn 100 trang sách.

Cũng năm 2000, Trung tâm văn hóa quan họ Bắc Ninh xuất bản tập sách *Một số vấn đề về văn hóa quan họ*⁶⁶. Với 11 bài tiểu luận của các tác giả: Lê Danh Khiêm, Trần Đình Luyện, Lê Thị Chung, Hoắc Công Huỳnh, Lê Viết Nga, Đức Miêng, tập sách đã nhìn nhận quan họ Bắc Ninh trong một tổng thể di tích, lễ hội, trang phục, âm nhạc v.v... Tiếc rằng, một số tiểu luận được viết quá đơn giản, khiến tập sách thực sự "chưa cầm tay" trong bạn đọc và tình hình nghiên cứu quan họ Bắc Ninh.

Năm 2001 ông Lê Danh Khiêm công bố cuốn *Dân ca quan họ, lời ca và bình giải*. Ngoài phần thứ nhất: *Lời ca các giọng quan họ*, phần đáng lưu ý trong tập sách, từ góc độ nghiên cứu là phần thứ hai: *Bình giải lời ca*. Tác giả đã chú giải, bình luận 106 từ, cụm từ trong lời ca quan họ. Phải thừa nhận rằng, công trình là sự cẩn mẫn, chăm chỉ của một tác giả đã gắn bó trọn đời cùng sự nghiệp nghiên cứu quan họ.

Từ năm 1995 đến năm 2000, Lê Ngọc Chân, một trí thức Việt Kiều đã đi khảo sát điền dã vùng Bắc Ninh, để rồi năm 2002, ông bảo vệ luận án tiến sĩ âm nhạc với đề tài *Hát quan họ ở miền Bắc Việt Nam: khát khao khám phá nghệ thuật quan họ tại Đại học California, Berkeley, Hoa Kỳ năm 2002*. Ngoài các hình, các ví dụ minh họa, luận án có 8 chương: *chương I: Lời giới thiệu; chương II: hát quan họ trong lễ hội ở Bắc Ninh; chương III: Bản sắc văn hóa và thể chế nhạc dân tộc; chương IV: Thể chế hóa truyền thống và âm nhạc quan họ; chương V: Hát và diễn xướng quan họ; chương VI: Các bài dân ca điệu la rằng; chương VII: Những đặc điểm của các bài hát quan họ ngày nay và những ý nghĩa văn hóa - lịch sử của nó; chương VIII: Tìm hiểu các bài hát và lối hát quan họ trên khía cạnh những phép biện chứng về văn hóa - xã hội*.

Năm 2002, nhạc sĩ Đức Miêng trên cơ sở những bài viết công bố trên báo Bắc Ninh, đã xuất bản tập sách *Yêu một Bắc Ninh*⁶⁷. Tác giả đã giới thiệu khái quát lối chơi quan họ, những làn quan họ v.v... cho bạn đọc trong tỉnh Bắc Ninh theo kiểu phổ cập kiến thức cho công

chúng.

Năm 2002, Sở Văn hóa thông tin tỉnh Bắc Giang công bố công trình *Lễ hội Bắc Giang*⁶⁸. Khi miêu thuật các lễ hội của huyện Việt Yên, các tác giả đã miêu thuật lễ hội làng Thổ Hà. Ngoài các sinh hoạt văn hóa dân gian, lễ hội Thổ Hà còn có sinh hoạt hát quan họ⁶⁹. Tiếc là lễ hội của 5 làng quan họ của bờ Bắc sông Cầu lại chưa xuất hiện trong sách này.

Năm 2003, Sở Văn hóa thông tin Bắc Ninh công bố công trình *Lễ hội Bắc Ninh*, Trần Đình Luyện chủ biên. 49 lễ hội của Bắc Ninh đã được các tác giả miêu thuật, trong đó có các lễ hội làng quan họ như: hội Nhối; hội Ó; hội Yên Mẫn; hội Lim, hội làng Diềm. Chưa bao quát được lễ hội của 44 làng quan họ, nhưng đó cũng là những miêu thuật đáng quý.

Năm 2003, Đỗ Thị Thủy bảo vệ luận văn thạc sĩ văn hóa học ở trường Đại học Văn hóa Hà Nội với đề tài: *Văn hóa làng Diềm*. Ngoài Mở đầu, Kết luận, Tài liệu tham khảo và Phụ lục, luận văn gồm: *chương 1: Những điều kiện tác động đến sự hình thành văn hóa truyền thống của làng Viêm Xá; chương 2: Các yếu tố cấu thành của văn hóa truyền thống làng Viêm Xá; chương 3: Bảo tồn và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống làng Viêm Xá trong thời kỳ đổi mới hiện nay*. Cùng một đối tượng nghiên cứu với đề tài luận văn thạc sĩ của ông Trần Chính, nhưng góc tiếp cận khác nhau, nên công trình vẫn có vị trí riêng của nó. Văn hóa truyền thống của làng Diềm - một trong 49 làng quan họ đã được miêu thuật rõ ràng.

Ngày 2/11/2004, Sở văn hóa thông tin tỉnh Bắc Ninh phối hợp với Ủy ban nhân dân huyện Tiên Du, tỉnh Bắc Ninh tổ chức hội thảo khoa học: *Hội Lim, truyền thống và hiện đại*. Kỷ yếu của cuộc hội thảo đã được công bố với bạn đọc⁷⁰. Với 21 tham luận trên tổng số 29 tham luận của các nhà khoa học gửi đến. Thông qua các tham luận này, đây là lần đầu tiên, hội Lim được xem xét từ nhiều mặt, nhưng không là một cái nhìn tổng thể về một tâm điểm của không gian văn hóa quan họ Bắc Ninh.

(Kỳ sau đăng tiếp...)

N.C.B

Chú thích:

1- Xin xem Thư mục nghiên cứu Không gian văn

hóa Bắc Ninh do Phòng Thông tin tư liệu của Viện VHNTVN lập, in trong *Vùng Văn hóa quan họ Bắc Ninh*, (Viện VHNT, Sở VHNT Bắc Ninh, 2006, từ tr. 1100 - 1160). Quá trình viết bài, tôi đã được cung cấp khá nhiều thông tin từ Thư mục này. Xin trân trọng cảm ơn các tác giả của Thư mục này).

- 2- Số 1059, ra ngày 21/2/1940.
- 3- Anh Hoa xuất bản, 1943, tái bản, Nxb. Văn hóa, 1992, từ trang 7 đến trang 14.
- 4- P.T.V.H xuất bản, H, 1954.
- 5- *Báo Văn nghệ*, số 114/1956.
- 6- *Tạp chí Văn nghệ*, số 116, 1956.
- 7- *Tạp san Âm nhạc*, số 10, 11/1956.
- 8- *Tạp san Văn hóa*, số 11/1961.
- 9- Nxb. QĐND, in Roneo, 1956.
- 10- *Dân ca quan họ Bắc Ninh*, Nxb. Văn hóa, Viện Văn học, 1962, tr. 5.
- 11- *Tạp san Âm nhạc*, số 10, 11, 1956.
- 12- *Tạp san Âm nhạc*, số 10, 11/1956.
- 13- *Tạp chí Âm nhạc*, số 1/1956.
- 14- *Tạp san Âm nhạc*, số 3, tháng 8, 9/1956.
- 15- Tr. 40, Xây dựng xuất bản, tập 1, H, 1957.
- 16- Nxb. Văn Sử Địa, H, 1957.
- 17- *Tạp chí Bách khoa*, Sài Gòn, 1958.
- 18- *Tạp chí Bách khoa*, số 65, Sài Gòn, 1959.
- 19- *Bách khoa*, số 65/1960.
- 20- Nxb. Âm nhạc, H, 1960.
- 21- Tr. 15.
- 22- *Tạp san Đại học*, Viện Đại học Huế, số 28, 1962.
- 23- *Tạp san Đại học*, Viện Đại học Huế, 1963.
- 24- Từ trang 111 đến trang 136.
- 25- Tr. 40.
- 26- Trang 40, 41, 42, 43, Nxb. Giáo dục, tái bản lần thứ 4, 1976.
- 27- Tập 1, Nxb. ĐH và THCN, 1972; tập 2, 1973
- 28- Tr. 229.
- 29- Tr. 229, 230.
- 30- Tr. 390.
- 31- Từ trang 99- 105.
- 32- Tr. 87.
- 33- Quyển hạ, tác giả xuất bản, Sài Gòn, 1974, từ trang 76 đến trang 99.
- 34- Từ trang 186 đến trang 188.
- 35- *Nguyệt san phương Đông*, số 31, 32/1974.
- 36- *Tạp chí Nghiên cứu nghệ thuật*, số 2/1974.
- 37- *Tạp chí Nghiên cứu nghệ thuật*, số 4/1974.
- 38- *Tạp chí Nghiên cứu nghệ thuật*, số tháng

Nguyễn Chí Bền: *Nhìn lại tình hình sưu tầm...*

- 1, 2, 3/1976.
- 39- *Tạp san Khoa học xã hội*, số 1, tháng 11/1976.
- 40- *Tạp chí Nghiên cứu nghệ thuật*, 2/1977.
- 41- *Nghiên cứu nghệ thuật*, số 15/1977.
- 42- *Tạp chí Dân tộc học*, số 2/1978.
- 43- Nxb. KHXH, H, 1978.
- 44- *Tạp chí Sáng tác Hà Bắc*, số 9/1978.
- 45- Nxb. Văn hoá, H, 1981.
- 46- Từ tr. 92- 120.
- 47- Thư viện tỉnh Hà Bắc xuất bản, 1982, tr 610- 612.
- 48- *Văn hóa dân gian*, số 3, 4/1985.
- 49- *Kinh Bắc*, số 6/1986.
- 50- *Tạp chí Sân khấu*, số 10/1989.
- 51- Nxb. Văn hóa, tập 1, từ trang 74- 181.
- 52- *Hội xứ Bắc*, kỷ yếu, tập 1, Sở VHNT Hà Bắc, 1988, tr. 36.
- 53- Từ trang 5- 19.
- 54- Tr. 246, 247.
- 55- Nxb. Âm nhạc.
- 56- Từ trang 111 đến trang 126.
- 57- *Tạp chí Diễn đàn văn nghệ Việt Nam*, số 4/1994.
- 58- *Tạp chí Âm nhạc*, số 2/1994.
- 59- Nxb. Âm nhạc, H. 1994, từ trang 211- 222.
- 60- Nxb. KHXH, H. 1995.
- 61- Từ trang 95 đến trang 101.
- 62- Nxb. Văn hóa dân tộc, Sở Văn hóa thông tin Hà Bắc, 1997.
- 63- Nxb. Âm nhạc, 1997.
- 64- Rất tiếc, tại Thư viện quốc gia Việt Nam ở 31, Tràng Thi, quận Hoàn Kiếm, thành phố Hà Nội, chúng tôi đã không thể tìm được luận án này, dù rằng, theo quy định của Bộ Giáo dục và đào tạo Việt Nam, các nghiên cứu sinh bảo vệ luận án ở nước ngoài khi về nước đều phải nộp luận án để lưu trữ ở đây, nên không thể biết gì hơn về luận án này. Tên luận án và năm bảo vệ là thông tin cá nhân của ông Lê Toàn cung cấp cho chúng tôi. Xin trân trọng cảm ơn ông.
- 65- Nxb. KHXH, H. 2000.
- 66- Trung tâm văn hóa quan họ Bắc Ninh xb, 2000.
- 67- Nxb. Âm nhạc, H. 2002.
- 68- Ngô Văn Trụ chủ biên, Sở VHNT Bắc Giang, 2002.
- 69- Từ tr. 496- 512.
- 70- Sở Văn hóa- Thông tin Bắc Ninh, 2004.